

DOI 10.4467/2543733XSSB.22.008.16710

PRZEMYSŁAW ŁUKASIK

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

ZMIANY LUDNOŚCIOWE JAKO DETERMINANTA W POLITYCE PRZYSZŁOŚCI NA PRZYKŁADZIE UNII EUROPEJSKIEJ I ORGANIZACJI PAKTU PÓLNOCNOATLANTYCKIEGO

**Population Changes as a Determinant in the Politics
of the Future on the Example
of the European Union and North Atlantic Pact Organization**

Summary

Contemporary analyses of the international reality allow it to be seen as more and more complex. Globalization, new wars and failed states are examples of challenges faced by individual actors and the entire international community. The interdependence of phenomena in their global scope necessitates the creation of international coalitions of states and organizations as part of creating resources in the global management of these problems. The steady growth of China's power and the prospect of a return to global competition between superpowers complicates this picture even more. Heads of state and international organizations set ambitious goals for their organizations in the face of emerging challenges. They assume the strengthening of unity, adaptation to the changing international reality and expansion of resources. Plans to meet the challenges of the present, go together with a demographic determinant. The low birth rate associated with the aging of the population is likely to increase social benefits in the general budget balance of countries. The article aims to analyze the development of the situation of EU and NATO countries from the perspective of the demographic challenges that they and the whole world will face in the first half of the 21st century. The text will take into account both the presentation of demographic changes from the past and in the present in the theoretical (Malthusianism, Neo-Malthusianism) and practical (population policy) dimensions.

Keywords: demographic changes, population policy, politics and economy, European Union, North Atlantic Pact Organization.

Słowa kluczowe: polityka i gospodarka, zmiany demograficzne, polityka ludnościowa, Unia Europejska, Pakt Północnoatlantycki.

Struktura tekstu, metody badawcze, pytania badawcze

Artykuł składa się z trzech części. Pierwsza część stanowi wyjaśnienie kluczowych zagadnień związanych z problemami demograficznymi, polityką ludnościową i starzeniem się społeczeństwa. W kolejnej części omawiany jest wpływ zmieniającej się rzeczywistości międzynarodowej na wyzwania i plany NATO i UE. W części trzeciej znajduje się opis ogólnych zmian demograficznych w UE i Polsce oraz ich wpływu na politykę socjalną, a szerzej, na możliwości realizacji koncepcji politycznych. Metodami badawczymi wykorzystanymi w tekście są: analiza systemowa wspierana przez analizę tekstów. W teorii stosunków międzynarodowych analiza systemowa jest instrumentem, który pozwala badać zmiany zachodzące w stosunkach międzynarodowych. Są to zmiany oddziaływań tych stosunków i systemów międzynarodowych w czasie. Pod pojęciem systemu rozumiemy tu zestaw elementów, którego części są ze sobą spójnie powiązane w strukturę, bądź układ, który ma za zadanie realizować konkretny zestaw zachowań¹. Zestawem zachowań nazywamy funkcję lub cel systemu. Każdy system opiera się na zasobach, przepływach i sprzężeniach zwrotnych. Zasoby (ang. stocks) to akumulacja materiałów, zasobów, ludzi bądź informacji, które narosły w systemie wraz z upływem czasu; przepływy/procesy (ang. flows) to interakcje i działania, które mobilizują zasoby i wraz z upływem czasu zasilają lub pomniejszają wielkość danego zasobu; sprzężenia zwrotne (ang. feedback loops) to mechanizm (zasada, sygnał, napływająca informacja), który umożliwia zmianę woluminu danego zasobu, oddziałując tym samym na siłę przepływów z danego zasobu².

Celem tekstu jest przyjrzenie się Unii Europejskiej oraz Paktowi Północnoatlantyckiemu jako systemom, w których jednym z zasobów jest ludność. Artykuł zwróci uwagę na procesy, które mają wpływ na przepływy/ procesy w obrębie tego zasobu (np. starzenie). Wskazane zostaną również sprzężenia zwrotne, które oddziałują na politykę ludnościową, a szerzej na zadania polityczne stawiane sobie przez obie organizacje. Korzystając z tej metody, odwołam się do dostępnych danych ludnościowych, analiz, prognoz, m.in. ONZ, UE, OECD, GUS, Kancelarii Senatu. Analiza systemowa zostanie wsparta analizą treści dokumentów i analiz określających wyzwania i cele obrane przez UE i NATO.

Główne pytania badawcze są następujące: Jakie cele wytknięte zostały NATO i UE w XXI wieku? Jak wyglądają prognozy demograficzne Europy w I połowie XXI wieku? Jaki wpływ na politykę ludnościową państw członkowskich ma proces starzenia się społeczeństw Europy? Jak dalece zmiany struktury wieku Europejczyków oraz polityka ludnościowa mają wpływ na program polityczny przyjęty przez UE i NATO?

Demografia, polityka ludnościowa, państwo dobrobytu i proces starzenia

Ludność, inaczej populacja, oznacza w demografii ogół mieszkańców określonego terytorium, czyli zwykle państwa³. Jest to podstawowa kategoria demografii. Przedmiotem

¹ V. Anderson, L. Johnson, *Systems Thinking Basics: From Concepts to Causal Loops*, Pegasus Communications, Waltham, Massachusetts 1997.

² D. H. Meadows, *Thinking in Systems: A Primer*, Chelsea Green Publishing, Vermont 2008.

³ M. Okólski, *Demografia. Podstawowe pojęcia, procesy i teorie w encyklopedycznym zarysie*, Scholar, Warszawa 2005, s. 14–16.

badania demograficzne są trzy cechy ludności: stan, struktura i dynamika. Wiedza o stanie ludności, czyli liczbie osób zamieszkujących dane terytorium w określonym momencie, należy do najważniejszych informacji potrzebnych do sprawowania władzy i regulacji stosunków społecznych. Struktura ludności określa podział całej ludności na grupy ludności ze względu na różne kryteria ilościowe, np. wiek, liczba osób w miejscowości, lub jakościowe, np. płeć, rasa, stan cywilny, zawód. Szczególne znaczenie mają płeć i wiek, które wpływają na procesy demograficzne. Struktura wieku ludności jest kształtowana przez dwa czynniki: urodzeń i zgonów. Gdy w populacji wskaźnik płodności i umieralności jest względnie niski (występuje wtedy niewiele dzieci, a dużo osób starszych), mówimy o populacji „starej”. Gdy płodność i umieralność są względnie wysokie, to mamy proporcje odwrotne i mówimy o ludności „młodej”⁴.

Wśród normatywnych teorii demograficznych wyróżniamy zasadniczo trzy koncepcje: populacjonistów, antypopulacjonistów oraz zwolenników optimum zaludnienia. Populacjonizm został zapoczątkowany przez myślicieli XVI i XVII wieku, którzy głosili tezę, że ludność jest źródłem bogactwa i siły państwa⁵. W myśl dominujących koncepcji merkantylistycznych przekonywano, że liczba mieszkańców ma wpływ na wysokość podatków i potęgę militarną. Idee populacjonistów odrodziły się w I poł. XX wieku za sprawą ekonomistów, którzy odpowiedzialność za kryzys gospodarczy lat trzydziestych składali między innymi na słabnący przyrost naturalny w Europie Zachodniej. Corrado Gini, włoski statystyk i autor wskaźnika nierówności społecznej (wskaźnik Giniego), przekonywał, że wzrost liczby ludności powoduje rodzaj presji, która stymuluje intensyfikację produkcji rolnej, nadto pobudza zapobiegliwość i oszczędność. Ekonomista Roy Harrod zaznaczał z kolei, że słaby przyrost naturalny jest sprawcą rosnącego obciążenia ekonomicznego społeczeństwa w związku z jego starzeniem, gorszym podziałem pracy czy spadkiem popytu konsumpcyjnego. U schyłku XX wieku populacjoniści zwracali uwagę, że presja demograficzna pozwala ludzkości eksplorować nieznane dotąd obszary i zwiększa innowacyjność⁶.

Antypopulacjonizm, prąd przeciwny do populacjonizmu w demografii, wskazując na mankamenty nadmiernego wzrostu ludności, sugeruje jego zahamowanie. Najbardziej znanym przedstawicielem tego nurtu jest Tomasz Malthus, który nazywany jest „ojcem nowoczesnej demografii”. Zgodnie z przedstawioną przez autora *Traktatu o prawie ludności* na przełomie XVIII i XIX wieku koncepcją – pojawiającą się już wcześniej u innych myślicieli nowożytnych, wzrost ludności jest nieskończony i może przekroczyć zdolności ziemi do jej utrzymania. Malthus prawo malejącej produktywności ziemi oraz prawo wzrostu ludności w postępie geometrycznym połączył w spójną teorię. Głód, wojny i epidemie nazwał „ograniczeniami pozytywnymi”, które przywracają równowagę między liczbą ludności a zasobami żywności. Prowadzącym politykę ludnościową Malthus udzielił wielu wskazówek. Uważał, że wzrost dochodów powoduje wzrost rozrodczości, dlatego postulował utrzymanie niskich płac. Według Malthusa pożądane było ograniczenie rozrodczości tych, którzy nie mają odpowiednich środków utrzymania, czyli biednych⁷. Pod

⁴ J. Z. Holzer, *Demografia*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2003.

⁵ *The Evolution of population theory: a documentary sourcebook*, pod red. J. Overbeek, Greenwood Press, Westport 1977.

⁶ M. Okólski, *Demografia...*, s. 193–231.

⁷ *The Evolution of population theory: a documentary sourcebook...*

wpływem statystyka w 1834 roku wprowadzono w Anglii prawo ubogich, które pozbawiały pomocy w naturze i pieniądzech bezrobotnych i ograniczały prawa do zawierania małżeństw przez ludzi pozbawionych dochodów. W nawiązaniu do teorii Malthusa powstały ideologia i ruch społeczny zwane maltuzjanizmem i neomaltuzjanizmem, które postulują ograniczenie wzrostu ludności. Głównymi środkami działania zwolenników tej koncepcji w XX wieku było m.in. subsydiowanie środków antykoncepcyjnych oraz sterylizacji. Idee antypopulacjonizmu odrodziły się po II wojnie światowej na skutek eksplozji demograficznej. Raport zespołu naukowców przygotowany dla Klubu Rzymskiego w 1972 roku pt. *Granica wzrostu* sugerował nadchodzącą katastrofę ludności jako skutek wyczerpania surowców, braku ziemi uprawnej oraz zniszczenia środowiska⁸.

Teoria optimum zaludnienia, która zrodziła się w I połowie XX wieku, za optymalny uznawała stan pośredni między przeludnieniem i niedoludnieniem (najkorzystniejsza relacja między stanem ludności a wielkością zasobów naturalnych). W obrębie nurtu trwa po dziś dzień dyskusja nad pułapem maksymalnym „pojemności globu”. Według danych ONZ wynosi on 10 miliardów i osiągnięty zostanie około 2200 roku. Inni sugerują, że dawno został przekroczony (5–6 mld).

Konceptem łączącym stanowisko teorii optimum i antypopulacjonistów jest teoria przejścia demograficznego⁹. Stworzona na Uniwersytecie w Princeton po II wojnie światowej zakładała trwałą i głęboką spadek umieralności i rozrodczości jako środek przywrócenia równowagi wewnątrzdemograficznej. Zgodnie z teorią przejścia demograficznego źródłem i czynnikiem przejścia jest modernizacja. Teoria ta jest szczególnie interesująca z perspektywy tematyki artykułu. Wpisuje się ona dość dobrze w opis sytuacji demograficznej Europy, zaś proponowane w dokumentach unijnych sposoby rozwiązania problemów ludnościowych stanowią jej odbicie. Zostaną one omówione w drugiej części tekstu.

Postawa państwa i oddziaływanie na zjawiska związane z liczbą i wzrostem ludności rozumiemy jako politykę ludnościową¹⁰. W przeszłości polityka państwa opierała się na założeniu, że wpływ na potęgę i dobrobyt państwa mają zasoby demograficzne (ważne w kontekście obrony oraz rozwoju gospodarczego). Eksplozja demograficzna w XX wieku wpłynęła na zwrot polegający na docenieniu zrównoważonych zasobów ludnościowych państw, odpowiadających potencjałowi militarnemu, finansowemu i technologicznemu. Polityka ludnościowa w zależności od stawianych celów jest pasywna lub aktywna. Jeżeli dąży do zwiększenia rozrodczości, nazywana jest pronatalistyczną, a gdy służy osłabieniu wzrostu demograficznego – antynatalistyczną. Jeśli chodzi o instrumenty polityki ludnościowej, dzielimy je na bezpośrednie (regulacje prawne) i pośrednie (gratyfikacje finansowe, rzeczowe). Długotrwała praktyka polityki ludnościowej, niezależnie od użytych środków, dowodzi jednak, że jej skuteczność jest zwykle stosunkowo niska¹¹.

Kluczowy dla polityki ludnościowej Europy jest rozwój narodzonej u schyłku XIX w Niemczech, a rozwiniętej w XX wieku w pozostałych państwach Zachodu idei państwa

---

⁸ D. H. Meadows, D. L. Meadows, J. Randers, W. Behrens, *The Limits to Growth: A report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*, A Potomac Associates book, 1972, <https://www.dartmouth.edu/library/digital/publishing/meadows/ltg/?mswitch-redir=classic>, (dostęp: 20.02.2021).

⁹ M. Okólski, *Demografia...*, s. 193–231.

¹⁰ *The Evolution of population theory: a documentary sourcebook...*

¹¹ M. Okólski, *Demografia...*, s. 91.

dobrobytu¹². W myśl tej idei celem rządzących jest gwarantowanie obywatelom dobrobytu i bezpieczeństwa socjalnego. Państwo ma, zachowując zasady gospodarki wolnorynkowej, dbać o zapewnienie równych szans i sprawiedliwą redystrybucję dochodu narodowego oraz pomagać tym, którzy nie są w stanie sami sobie poradzić. Dla osiągnięcia wspomnianych celów państwo ma działać w 3 kierunkach. W sferze gospodarki poprzez środki uzyskiwane z podwyższonych podatków państwo winno zwalczać ubóstwo, bezrobocie i dysproporcje ekonomiczne między różnymi grupami. W sferze społecznej powinno rozszerzać zakres usług i świadczeń socjalnych (renty, emerytury, opieka społeczna, ochrona zdrowia, ubezpieczenie społeczne na wypadek chorób, niepełnosprawności, bezrobocia). W sferze politycznej państwo ma się koncentrować na obronie systemu demokratycznego oraz zwalczaniu wszelkich form dyskryminacji. Za głównych teoretyków państwa opiekuńczego uznaje się Gunnara Myrdala i Johna Kennetha Galbraitha. Idea państwa dobrobytu ma swoich zwolenników, ale oceny jej skutków, na przykład dla demografii, są również negatywne. „Paradoksalnie, systemy emerytalne i gwarantowane przez nie świadczenia miały i mają nadal negatywny wpływ na poziom urodzeń. Pewność świadczeń i konieczność przeznaczania pewnej części bieżących dochodów na ich pokrycie ograniczały szanse na utrzymanie i wychowanie dużej liczby dzieci. Z drugiej strony, dzieci nie były już konieczne dla zabezpieczenia bytu rodziców i dziadków na starość. Można powiedzieć, że ochrona ubezpieczeniowa wprowadzona przez państwo stała się jedną z przyczyn zmiany modelu rodziny i przyczyniła się do spadku liczby urodzeń”¹³ – możemy przeczytać w analizie przygotowanej dla polskich parlamentarzystów.

Proces postępującego starzenia się społeczeństwa nie jest konsekwencją idei państwa dobrobytu, ale ma o wiele dłuższą genezę i związany jest z rozwojem społeczeństwa przemysłowego oraz ogólną poprawą warunków życia człowieka. Przed XVIII i XIX wiekiem, na które przypada rewolucja przemysłowa, ludność powyżej 60 roku życia stanowiła znikomą część populacji (4–6%). Średnia długość życia wyniosła około 40 lat, a zaledwie połowa dzieci dożywała pełnoletności. W połowie XX wieku uśredniona długość życia wynosiła 47 lat, zaś pod koniec pierwszej dekady XXI wieku już około 65 lat. Według prognoz, w roku 2050 przeciętna długość życia człowieka będzie wynosić 75 lat. Zwiększa się tym samym populacja osób powyżej 60 roku życia. Między rokiem 1950 a 2010 ich liczba wzrosła z 200 do 500 milionów¹⁴. Według prognoz ONZ w I połowie XXI wieku ludność świata ulegnie silnemu zesterzeniu. Odsetek ludzi najmłodszych (0–14 lat) zmniejszy się z 30% do 21%, natomiast odsetek najstarszych (60 i więcej lat) wzrośnie z 10 do 21%. W „najstarszych” krajach (Włochy Japonia, Szwajcaria) środkowy wiek ulegnie podwyższeniu z około 40 lat do około 55 lat, a w najmłodszych (Nigeria, Jemen, Angola) z około 15 do około 20 lat¹⁵.

---

¹² M. Milek, G. Wilk-Jakubowski, *Stan realizacji polityki społecznej w XXI wieku*, Interdyscyplinarne Studia Humanistyczne, Kielce 2009.

¹³ A. Dragan, *Starzenie się społeczeństwa polskiego i jego skutki*, Kancelaria Senatu, BIURO ANALIZ I DOKUMENTACJI, Warszawa, kwiecień 2011, s. 3. <https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatpracowania/15/plik/ot-601.pdf>, (dostęp: 20.02.2021).

¹⁴ Population Data. Department of Economic and Social Affairs, United Nations, 2019 <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, (dostęp: 20.02.2021).

¹⁵ World Population Prospects. The 2000 Revision, United Nations, New York, s. 187, <https://www.un.org/press/en/2001/dev2292.doc.htm>, (dostęp: 12.02.2021).

NATO i UE a porządek światowy

Pakt Północnoatlantycki oraz Unia Europejska mogą być traktowane jako zazębiające się wzajemnie systemy. Wynika to ze wspólnoty interesów i genezy powstania obydwóch organizacji (budowa bezpieczeństwa militarnego, odbudowa ekonomiczna i stabilność polityczna Europy Zachodniej po zakończeniu II wojny światowej), ale również z podobnego składu państw członkowskich. Systemy te zmuszane były do ewolucji i adaptacji zarówno z perspektywy pogłębiania się integracji (rozszerzenie składu), jak i z powodu czynników zewnętrznych (upadek ZSRR, kryzys finansowy 2008 roku, zagrożenie terrorystyczne).

Rzeczywistość międzynarodową w XXI cechuje rosnąca dynamika. Ważnym trwałym trendem w globalnym wymiarze są rosnąca wielobiegunowość oraz współzależność. Rosnąca liczba aktorów międzynarodowych wymusza stworzenie struktur, które uwzględniając różne zasoby i interesy, pozwolą na identyfikację wspólnych interesów w zakresie ochrony i budowy aktywów regionalnych i globalnych. Po drugie, wymaga to zidentyfikowania wspólnych wyzwań w zakresie zagrożeń globalnych i regionalnych¹⁶.

Powstające w Europie analizy dotyczące zmieniającego się porządku międzynarodowego, zarówno w wymiarze szans jak i zagrożeń, wskazują zwykle na te same kwestie. Można prześledzić je z perspektywy pojedynczych państw, takich jak Wielka Brytania czy USA, oraz wspomnianych organizacji.

W Deklaracji Londyńskiej z 2019 roku, która wyznaczała 70 rocznicę istnienia NATO, podkreślano, że „Solidarność, jedność i spójność to fundamenty naszego Sojuszu. Pracując razem, aby zapobiegać konfliktom i zachować pokój, NATO pozostaje podstawą naszej zbiorowej obrony i podstawowym forum konsultacji i decyzji sojuszników w zakresie bezpieczeństwa”. Dokument wymieniał wspólne wartości podzielane przez państwa Sojuszu, takie jak: gwarancje bezpieczeństwa terytorium państw członkowskich oraz miliarda obywateli, wspólne wartości, w tym demokrację, wolność jednostki, prawa człowieka i praworządność. W przywołanej Deklaracji Londyńskiej członkowie NATO również wskazywali na źródła zmian w porządku międzynarodowym. Podkreślano przy tym przede wszystkim agresywne działania Rosji, które są wyzwaniem dla euroatlantyckiego bezpieczeństwa. Za zagrożenia uznano również: terroryzm, naruszenia zasad porządku międzynarodowego przez państwa i podmioty niepaństwowe, cyberterroryzm, migracje zagrażające stabilności granic. Deklaracja wskazywała, że rosnąca potęga oraz polityka międzynarodowa Chin stanowią zarówno szansę, jak i wyzwanie dla Sojuszu¹⁷.

Z podobnym niepokojem o zmianie roli Chin wypowiada się Unia Europejska¹⁸. Przejawem rosnącej świadomości potrzeby budowy nowych zasobów są zagrożenia hybrydowe

¹⁶ *Atlantic Future Shaping a New Hemisphere for the 21st century: Africa, Europe and the Americas*, pod red. J. Bacaria and L. Tarragona, Barcelona Center for International Affairs, 2016, s. 152, http://www.atlanticfuture.eu/files/1898-Atlantic_Future_shaping_anewhemisphere_forthe2021st_century.Africa,EuropeandtheAmericas.pdf, (dostęp: 20.02.2021).

¹⁷ London Declaration. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in London 3–4 December 2019, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_171584.htm?selectedLocale=en/, (dostęp: 20.02.2021).

¹⁸ High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, EU–China – A strategic outlook, European Commission, 2019, <https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/-communication-eu-china-a-strategic-outlook.pdf>, (dostęp: 20.02.2021).

i dezinformacyjne ze strony Chin czy też Rosji¹⁹. W 2016 roku UE i NATO podpisały deklarację o usuwaniu przeszkód w zakresie walki z tego typu zagrożeniami. W 2017 roku powołano międzynarodową niezależną instytucję European Center of Excellence for Countering Hybrid Threats²⁰, z siedzibą w Helsinkach. Instytucja prowadzi szkolenia, ćwiczenia, organizuje warsztaty dla decydentów, opracowuje białe księgi na temat zagrożeń hybrydowych, takich jak luki w sieci elektrycznej lub możliwe wykorzystanie niejasno napisanych przepisów. Działania antyhybrydowe zakładają zarówno przedsięwzięcia edukacyjne ukazujące skalę zagrożeń oraz rozbudowę zasobów działań antyhybrydowych – od regulacji prawnych do nowych technologii²¹.

Jednakże ostatnie lata to przede wszystkim coraz mocniejsze podkreślenie idei strategicznej autonomii lub europejskiej suwerenności przez przywódców UE²². Z jednej strony, ma ona wynikać z chęci uniezależnienia się od decyzji wielkich mocarstw, jak Chiny, Rosja czy USA. Z drugiej strony, ma wyrażać brak wiary w rzetelność amerykańskiego partnera jako gwaranta bezpieczeństwa i dobrobytu Europy. W dokumentach takich jak *Global Strategy of 2016* w zmieniającej się sytuacji międzynarodowej postulat europejskiej autonomii zakłada budowę silnej podmiotowości starego kontynentu. Przewodniczący Komisji Europejskiej Jean-Claude Juncker mówił, że wspólna armia europejska pokazałaby światu, że nie będzie w przyszłości wojny między państwami europejskimi. Prezydent Francji Emmanuel Macron w przemówieniu z okazji stulecia zakończenia I wojny światowej podnosił ideę budowy takiej armii jako znak, że Europa jest zdolna do obrony swoimi siłami „bez polegania tylko na Stanach Zjednoczonych”²³. Z kolei kanclerz RFN Angela Merkel mówiła o wspólnej armii europejskiej, która byłaby uzupełnieniem NATO i dowodem wydajności i skuteczności starego kontynentu²⁴.

Środkiem budowania jedności europejskiej ma być zatem współpraca w zakresie bezpieczeństwa. Zakłada ona, w najbardziej zaawansowanym stadium tej współpracy, trakto-

---

¹⁹ Rosja wykorzystuje w sposób ciągły dezinformację, aby m.in. podważyć rozmieszczenie wojsk nатовskich w państwach bałtyckich czy w Polsce w ramach Wzmocnionej Wysuniętej Obecności NATO (Enhanced Forward Presence). Przykładem rosyjskiej propagandy wymierzonej w amerykański batalion były nieprawdziwe informacje o tym, że Polacy usuwani są ze swych domów w trakcie ćwiczeń wojskowych lub że pijani żołnierze amerykańscy pobili miejscowych. Rosyjska propaganda atakuje również w podobny sposób inne bataliony NATO w państwach bałtyckich. Źródło: S. Żaryn, *Fighting Talk: Russian Propaganda in Poland*, Center for European Policy Analysis, March 27, 2020, <https://www.cepa.org/fightingtalk>, (dostęp: 20.02.2021).

²⁰ *Joint Declaration on EU–NATO Cooperation*, NATO Press Release, 10.07.2018, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_156626.htm, (dostęp: 12.02.2021).

²¹ Przeznaczenie dodatkowych 2% PKB na modernizację cyberbezpieczeństwa i cyfrowej obrony. Źródło: *NATO 20/2020. Twenty bold ideas to reimagine the Alliance after the 2020 US election*, pod red. Ch. Skaluba, C. Rodihan, G. Doyle, <https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2020/10/NATO-20-2020-Twenty-bold-ideas-to-reimagine-the-alliance-after-the-2020-US-election.pdf>, (dostęp: 20.02.2021).

²² *European Strategic Autonomy Actors, Issues, Conflicts of Interests*, pod red. B. Lippert, N. von Ondarza and V. Perthes, Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs, Berlin 2019.

²³ France’s Macron pushes for ‘true European army’, „BBC News”, 6.11.2018, news/world-europe-46108633, (dostęp: 20.02.2021).

²⁴ Rede von Bundeskanzlerin Merkel vor dem Europäischen Parlament am 13. November 2018 in Straßburg, <https://www.bundeskanzlerin.de/bkin-de/aktuelles/rede-von-bundeskanzlerin-merkel-vor-dem-europaeischen-parlament-am-13-november-2018-in-strassburg-1549538>, (dostęp: 30.01.2021).

wanie zapisów traktatu lizbońskiego jako zobowiązania dla wszystkich państw UE do udzielenia pomocy zaatakowanemu państwu członkowskiemu²⁵. Na obecnym etapie rozważane są następujące 3 stopnie działania państw UE w tej sferze²⁶: a) współpraca w sektorze bezpieczeństwa i obronności. Zakłada ona dobrowolność, czyli koalicje chętnych państw, które podejmują decyzje i działania ad hoc w sytuacji zagrożeń i kryzysów. Działania w tym scenariuszu miałyby charakter małych operacji cywilnych; b) wspólna odpowiedzialność za bezpieczeństwo i obronę. Jej podstawą jest wypracowanie wspólnej kultury strategicznej, jeśli chodzi o identyfikację zagrożeń, oraz finansowa i operacyjna solidarność. Koordynacja narodowych planów obrony wraz z usunięciem ich powielania przez państwa członkowskie zwiększyłaby wydajność, dając tym samym zdolności do radzenia sobie z istniejącymi kryzysami i rozwojem zasobów obronnych²⁷; c) wspólna obrona i bezpieczeństwo. Punkt docelowy ambicji dotyczących suwerenności Europy w sferze bezpieczeństwa zakłada pełne wejście w życie wspomnianego artykułu 42 traktatu w Lizbonie, czyli prowadzenie wspólnej polityki obronnej i wykonywanie najbardziej wymagających operacji. Chodzi o wielonarodowy rozwój, oparty na współpracy i programach zamówień uzbrojenia, które stworzą prawdziwy europejski rynek wyposażenia obronnego. W tym formacie Europa dysponowałaby zasobami, które pozwoliłyby nazwać UE pełnym uzupełnieniem NATO.

Ocena nakładów Europy na cele obronne jest w debacie argumentem za tym procesem. Wydatki USA na NATO i obronę Europy wynoszą 30 miliardów dolarów, czyli nieco ponad 5 procent ich budżetu obronnego. Porównując tę kwotę z około 240 miliardami dolarów europejskich wydatków na NATO, nierównowaga nie wydaje się już tak duża. Biorąc pod uwagę te liczby, trudno również argumentować, że Europa jest głównie odpowiedzialna za budżet obronny USA w wysokości około 600 miliardów dolarów²⁸. W ostatnich latach Unia Europejska podjęła szereg inicjatyw mających na celu szybszą realizację strategicznej autonomii, w tym Stałej Współpracy Strukturalnej (PESCO). Celem PESCO jest konsolidacja europejskiego przemysłu obronnego, usprawnienie zakupów, wykorzystanie ekonomii skali do produkcji konkurencyjnego uzbrojenia oraz przełamanie kulturowych i politycznych barier na kontynencie, które chronią krajowy przemysł obronny przed konkurencją. UE ustanowiła również Europejski Fundusz Obronny (EDF), aby pobudzić integrację europejskiego przemysłu obronnego, jednocześnie umożliwiając UE większy wpływ na kwestie obronne²⁹.

---

²⁵ Treaty of Lisbon (Article 42 (7)). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12008M042>, (dostęp: 20.02.2021).

²⁶ Reflection Paper on the Future of European Defence (2025), European Commission, 7.06.2017, EN/TXT/?uri=CELEX:52017DC0315, (dostęp: 30.01.2021).

²⁷ B. Christandl, M. Muchitsch, *Die EU auf dem Weg zur Verteidigungsunion?*, „S&F Sicherheit und Frieden”, Volume 36 (2018), Issue 4, s. 196–203.

²⁸ L. Béraud-Sudreau, N. Childs, *The US and its NATO allies: costs and value*, „International Institute for Strategic Studies”, 09.07.2018, <https://www.iiss.org/blogs/military-balance/2018/07/us-and-nato-allies-costs-and-value>, (dostęp: 20.02.2021).

²⁹ L. Coffey, D. Kochis, *NATO in the 21st Century: Preparing the Alliance for the Challenges of Today and Tomorrow*, „The Heritage Foundation” SPECIAL REPORT, No. 235, 10.08.2020, s. 7–8, 35, <https://www.heritage.org/defense/report/nato-the-21st-century-preparing-the-alliance-the-challenges-today-and-tomorrow>, (dostęp: 20.02.2021).

Amerykańskie analizy rzeczywistości międzynarodowej definiują zmiany międzynarodowe jako nawrót do great power competition³⁰. W świetle tych analiz reakcją na zachodzące zmiany nie jest ani unilateralizm, ani budowanie nowych sojuszy. Zarówno wśród elit politycznych jak i społeczeństwa nie ma poparcia dla tworzenia nowych sojuszy i brania na siebie nowych zobowiązań traktatowych³¹. Odpowiedzią na wyzwania jest „interoperability among allies”, czyli ścisła współpraca i stopniowa ewolucja w ramach istniejącej amerykańskiej architektury bezpieczeństwa. Ma ona w założeniu obejmować również Sojusz Północnoatlantycki. Jedną z amerykańskich analiz, posiłkując się analogiami zimnowojennymi, wskazuje na okresowe pojawianie się kontrowersji związanych z tą ewolucją w przyszłości. Jest to diagnoza istniejących sporów w obrębie sojuszu na tle inwestycji w bezpieczeństwo państw członkowskich. Wzrost Chin czy Rosji nie jest jednak współcześnie powszechnie postrzegany jako nieuchronnie prowadzący do konfrontacji. Społeczeństwo amerykańskie i zachodnioeuropejskie po serii konfliktów w początkowym etapie zimnej wojny, z wojną koreańską na czele, nie miało wątpliwości co do tego, że należy rywalizować z ZSRR. To zasadniczo różni oceny współczesnej sytuacji międzynarodowej od zimnowojennej wielkomocarstwowej rywalizacji. Obecna debata nie przyniosła bowiem takiego jednoznacznego konsensusu. Nie zmienia to faktu, że dostrzegalna jest rywalizacja Chin i USA o wpływy, np. w Europie³².

Europejska suwerenność obronna bez USA wydaje się raczej figurą retoryczną. Wynika to ewentualnych kosztów takiego procesu: gospodarczo-społecznych, politycznych i strategicznych. Europa podobnie jak reszta świata będzie musiała ponosić koszty gospodarczo-społeczne pandemii COVID-19, kryzysu migracyjnego oraz przede wszystkim zmian demograficznych, które polegają na starzeniu się społeczeństwa. Rosnące koszty świadczeń społecznych ograniczą możliwości inwestycji w zakresie bezpieczeństwa państw. Niektóre z państw członkowskich UE zapewne z niechęcią odniosą się do idei ponoszenia kosztów na wspólną obronę, którą i tak realizuje Sojusz.

Jak twierdził amerykański politolog Simon Serfaty, „Stany Zjednoczone i Europa pozostają najmniej zbędnymi stosunkami dwustronnymi na świecie”. Głównym wyzwaniem dla obu stron Północnego Atlantyku jest utrzymanie wspólnoty euroatlantyckiej związanej zgodnością interesów, celów i wartości³³.

Resumując, zarówno członkowie UE, jak i NATO z niepokojem przyglądają się zmianom w porządku światowym i starają się przygotować do pojawiających się wyzwań poprzez rozbudowę zasobów.

---

³⁰ T. G. Mahneken, *Forging the tools of 21st century great power competition*, The Center for Strategic and Budgetary Assessments, Washington 2020, https://csbaonline.org/uploads/documents/GPC_Final_Report_Web.pdf, (dostęp: 12.02.2021).

³¹ *Ironclad: Forging a New Future for America's Alliances*, pod red. M. Green, Center for Strategic and International Studies, Washington 2019.

³² J. W. Blocher, *UNEXPECTED COMPETITION: A US Strategy to Keep its Central and Eastern European Allies as Allies in an Era of Great-Power Competition*, 2020, <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/unexpected-competition/>, (dostęp: 22.02.2021).

³³ S. Serfaty, *Moving into a Post-Western World*, „The Washington Quarterly”, 2011, 34:2, s. 7–23. https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/publication/twq11springserfaty.pdf, (dostęp: 22.02.2021).

Terażniejszość i przyszłość demograficzna Europy³⁴

Przechodzimy teraz do analizy jednego z kluczowych zasobów systemu UE i NATO, jakim jest potencjał ludnościowy. Już u schyłku XX wieku pojawiały się bardzo pesymistyczne zapowiedzi związane z negatywnymi i nieodwracalnymi procesami demograficznymi w Europie³⁵: „Europa właśnie weszła w krytyczną fazę jej ewolucji demograficznej. Około 2000 roku ludność zacznie generować »negatywny pęd«: tendencję spadkową ze względu na kurczącą się liczbę młodych ludzi, którzy byli częścią niskiego przyrostu naturalnego w ciągu ostatnich trzech lat dekady”. Autorzy tekstu zapowiadali spadek populacji UE (między 25 a 40 mln), jeśli nie wzrośnie migracja lub długość życia jej mieszkańców. Dynamika populacji, która mierzy efekt obecnej struktury wieku na wielkość przyszłej populacji, została określona przez demografów jako negatywna (niska rozrodczość, brak zastępowalności pokoleń, mniejsza populacja). Prognozowano wówczas, że przy poziomie urodzeń 1,5 na jedną kobietę, utrzymującego się do 2020 roku (w 2020 roku było to 1,62), w 2100 liczba populacji UE zmniejszy się o 88 mln. Jako główne przyczyny niskiego wskaźnika urodzeń wskazano: późne macierzyństwo i brak zastępowalności pokoleń. Rozważano również konsekwencje tego procesu. Spadek populacji może wywoływać obawę o rozmycie narodowej tożsamości i utratę pozycji międzynarodowej. Sytuacja może skłonić rządy państw do nakładania nowych podatków na kurczącą się siłę roboczą. Dynamika demografii wymusi wsparcie populacji starszych przez potężną liczbę pracowników. Zdaniem demografów polityka zachęcania do posiadania dzieci jest niepopularna, bo odbierana jest jako przeszkoda do robienia kariery zawodowej, a z kolei migracja nie zawsze jest popularna.

Starzenie się społeczeństwa ma bezpośredni wpływ na zrównoważony rozwój publicznej polityki budżetowej. Widoczne jest ono w rosnących wydatkach społeczeństwa, liczonych w PKB, na trzy główne programy państwa opiekuńczego, czyli emerytury, edukację i opiekę zdrowotną³⁶. Wspomniane wydatki można przeanalizować na przykładzie np. Austrii, Francji i Hiszpanii, różniących się między sobą pod względem siły przemian demograficznych, ścieżki rozwoju i szczodrości programów państwa opiekuńczego. Całkowite wydatki na te programy wynoszą od 26% (Austria), 25% (Francja) i 19% (Hiszpania) w 2015 r. do 36–37% w roku 2050, co spowodowane jest wzrostem obciąż-

---

³⁴ Mediana jest jedną z podstawowych miar pozwalających określić zaawansowanie procesu starzenia się społeczeństwa na przestrzeni lat. Mediana (wiek środkowy) to parametr wyznaczający granicę wieku, którą połowa ludności już przekroczyła, a druga połowa jeszcze nie osiągnęła. Wskaźnik starości to udział (%) osób w wieku 65 i więcej lat w ogólnej populacji. „Wskaźnik młodości” – udział (%) osób w wieku 0–14 lat w ogólnej populacji. Indeks starości – liczba osób w wieku 65 i więcej lat przypadająca na 100 osób w wieku 0–14 lat (liczba dziadków przypadająca na 100 wnuków). Obciążenie demograficzne – to liczba osób w skrajnych grupach wieku przypadająca na 100 osób w wieku środkowym, np. liczba dzieci (0–14 lat) oraz osób starszych (65 lat i więcej) na 100 osób w wieku 15–64 lata. Źródło: *Demographic Scenarios for the EU – Migration Population and Education*, pod red. W. Lutz, EUR 29739 EN, Luxembourg Publications Office of the European Union. <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/eur-scientific-and-technical-research-reports/demographic-scenarios-eu>, (dostęp: 22.02.2021).

³⁵ W. Lutz, B. C. O’Neill, S. Scherbov, *Europe’s Population at a Turning Point*, „Science”, Vol. 299, 28 March 2003, s. 1991–1992. <https://science.sciencemag.org/content/299/5615/1991>, (dostęp: 20.02.2021).

³⁶ M. Sanchez-Romero et al., *Welfare state winners and losers in ageing societies*, „Yearbook of Population Research”, Vienna 2019 (Vol. 17), s. 9–36. <https://www.oeww.ac.at/vid/publications/serial-publications/vienna-yearbook-of-population-research/vypr-2019-vol-17/>, (dostęp: 30.01.2021).

żenia demograficznego, czyli coraz większą liczbą beneficjentów systemu w stosunku do podatników.

W rozważaniach, jak zrównoważyć systemy publicznej polityki budżetowej, bierze się pod uwagę kilka scenariuszy reform. Uwzględniają one: opóźnienie przejścia na emeryturę ustawową, zmianę podstawy opodatkowania na wydatki na ochronę zdrowia lub zmiany w różnych poziomach edukacji. Według analizy demografów w tych trzech krajach najlepszym scenariuszem jest finansowanie opieki zdrowotnej z podatku dochodowego³⁷.

Cała Europa podlega procesowi przechodzenia od modelu przednowoczesnego do postprzemysłowych wzorców demografii³⁸. Unia Europejska, jak wskazują prognozy, weszła na demograficzną drogę, którą przed nią już wcześniej podążały Ameryka Północna oraz Wschodnia Azji. Jest to zwrot w kierunku dłużej żyjącego, wyróżniającego się niższą płodnością oraz wyższym wykształceniem społeczeństwa. Proces starzenia (średnia spodziewana długość życia w UE to 81 lat) jest spowodowany lepszą jakością życia oraz opieki zdrowotnej³⁹. W 2015 roku 19% populacji UE stanowiły osoby liczące ponad 65 lat, co składało się na 509 milionów. Do 2060 roku liczba ta wzrośnie do 521 milionów (32% populacji UE). Według demografów samo zwiększenie liczby urodzeń w UE lub napływ migrantów nie zatrzymają procesu starzenia, ponieważ jest to efekt wyznaczony przez minione długoterminowe trendy demograficzne. Kluczową kwestią, z perspektywy obciążenia demograficznego, okazuje się aktywność zawodowa osób w wieku poprodukcyjnym. Obecnie na 100 pracujących w UE mamy 105 osób nieaktywnych zawodowo. W 2060 roku ten stosunek ma wynosić 100:136, co spowoduje wzrost wydatków związanych ze starzeniem (pensje z budżetu, opieka zdrowotna, edukacja, zasiłki dla bezrobotnych) do 26,7% między 2016 a 2060. Z tej perspektywy ważna okazuje się kontynuacja aktywności zawodowej po przekroczeniu 65 roku życia. Tym bardziej że pracownicy są coraz lepiej wykształceni, a tym samym bardziej produktywni i adaptujący się do nowego rynku pracy. Formami regulującymi dłuższy staż pracy są: podwyższanie wieku emerytalnego, nagradzanie późniejszego przejścia na emeryturę, ograniczenie dróg przejścia na emeryturę wcześniej⁴⁰. Poważną zmienną w bilansie rynku pracy w UE jest postępujący proces automatyzacji produkcji, którego konsekwencją będzie spadek zapotrzebowania na pracowników (w latach 2015–2060): z ok. 50 mln do 14 mln (dla osób z niższym wykształceniem) lub z ok. 108 mln do 74 mln (dla osób z średnim wykształceniem)⁴¹.

Populacja UE ma osiągnąć 466 mln w 2060 roku⁴². Jednakże różnice w zarobkach i standardzie życia będą potęgowały dalsze przemieszczenia ludności w obrębie UE ze Wschodu na Zachód (według statystyk Bułgaria i państwa bałtyckie straciły w ten sposób odpowiednio 16% i 26% populacji). Proces ten na Wschodzie UE spowoduje nie tylko spadek w populacji, utratę obywateli w wieku produkcyjnym i drenaż mózgow, ale również

³⁷ Ibidem.

³⁸ J. Tracz-Dral, *Starzenie się ludności w Unii Europejskiej – stan obecny i prognoza*, Kancelaria Senatu, BIURO ANALIZ I DOKUMENTACJI, Warszawa 2018, www.senat.gov.pl > senatpracowania > plik > ot-66, (dostęp: 20.02.2021).

³⁹ *Demographic Scenarios...*

⁴⁰ G. Amitsis, *Challenging Statutory Pensions Reforms in an Aging Europe: Adequacy Versus Sustainability*, [w:] *Aging in European Societies*, pod red. C. Phellas, Springer Verlag, New York 2013, s. 11.

⁴¹ T. Sobotka, K. Zeman, *European Demographic Data Sheet 2020*. [/en/vid/data/demographic-data-sheets/european-demographic-data-sheet-2020](https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&plugin=1), (dostęp: 22.02.2021).

⁴² *Demographic Scenarios...*, s. 8.

jeszcze bardziej spotęguje proces starzenia. W 2015 roku w 28 krajach UE 54% populacji mieszkało w krajach zachodnich, natomiast w roku 2060 będzie to już 59%. Krajami na wschodzie z największą stratą liczby mieszkańców – przy utrzymaniu się obecnego trendu – będą: Litwa (38%), Łotwa (37%) i Rumunia (30%). Zwiększenie liczby aktywnych zawodowo nawet po 65 roku życia jest najefektywniejszym sposobem radzenia sobie ze starzeniem społeczeństwa (w porównaniu ze zwiększeniem liczby urodzeń czy wzrostem migracji). Oczywiście polityka społeczna polegająca na wypłacie zasiłków na dzieci, tworzeniu zachęt podatkowych czy przyjaznych dla rodzin warunków pracy może służyć zwyżce przyrostu naturalnego⁴³. Podobnie migracja spoza UE nie jest środkiem poprawy problemów związanych ze starzeniem Europy, ale środkiem budowy tzw. kapitału ludzkiego dla imigrantów.

Sytuacja demograficzna Polski⁴⁴

Proces starzenia nie omija Polski, która od wielu lat zaliczana jest do grona pierwszych 30 krajów demograficznie starych na świecie. W 2001 roku było w Polsce ponad 5 mln osób w wieku poprodukcyjnym. Z prognoz demograficznych GUS wynika, że liczba osób w wieku emerytalnym zwiększy się do 9,6 mln w roku 2030⁴⁵. Z kolei z prognozy ZUS wynika, że do 2080 roku liczba osób w wieku produkcyjnym osiągnie niewiele ponad 14 mln osób, a osób w wieku poprodukcyjnym przekroczy 15 mln osób⁴⁶.

Obserwowany w Polsce spadek liczby urodzeń wynika z wielu czynników, które pokrywają się z tymi ogólnoeuropejskimi, tzn.: z późniejszego macierzyństwa (kobiety ze względu na dłuższy okres nauki i większą aktywność zawodową w coraz późniejszym wieku decydują się na urodzenie pierwszego dziecka); spadku liczby zawieranych małżeństw (osoby w związkach nieformalnych rzadziej decydują się na posiadanie potomstwa); poziomu zamożności społeczeństwa; promowanego modelu rodziny; poziomu opieki społecznej i ochrony zdrowia; wykształcenia ludności; polityki społecznej państwa itp.⁴⁷

Starzenie się polskiego społeczeństwa w przyszłości jest prognozowane nie tylko przez Główny Urząd Statystyczny, ale potwierdzają je również dane Eurostatu i Organizacji

⁴³ Ibidem, s. 23.

⁴⁴ Obecna sytuacja demograficzna Polski (lata 2020–2021) kształtowana jest przede wszystkim światową pandemią wirusa COVID-19. W końcu 2020 r. ludność naszego kraju wyniosła 38 mln 265 tys. mieszkańców, czyli o 118 tys. osób mniej niż w tym samym czasie 2019 r. Stopa ubytku rzeczywistego wyniosła -0,3%, co wskazuje, że na każde 10 tys. osób ubyło 31 osób. W połowie 2021 r. liczba obywateli wyniosła 38 mln 162 tys. mieszkańców, co wskazuje na spadek w porównaniu z rokiem ubiegłym. W pierwszym półroczu 2021 r. liczba ludności Polski zmniejszyła się w porównaniu z rokiem 2020 o 102,8 tys. osób. Ubytek ten wyniósł -0,3%. Źródło: *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2020 r.*, GUS, Warszawa 2021, s. 8–12. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/ludnosc-stand-i-struktura-ludnosci-oraz-ruch-naturalny-w-przekroju-terytorialnym-stand-w-dniu-31-12-2020,6,29.html>, (dostęp: 30.01.2022).

⁴⁵ *Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności Polski w świetle prognozy na lata 2014–2050*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2014.

⁴⁶ *Prognoza wpływów i wydatków funduszu emerytalnego do 2080 roku*, Zakład Ubezpieczeń Społecznych, Warszawa 2019.

⁴⁷ A. Kołek, O. Sobolewski, *Demografia – największe wyzwanie tej dekady*, Ekspertyza Instytutu Emerytalnego, Warszawa 2021; J. Hryniewicz, J. Witkowski, A. Potrykowska, *Sytuacja demograficzna Polski jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej*, Wyd. Rządowej Rady Ludnościowej, Warszawa 2018.

Narodów Zjednoczonych⁴⁸. Widać to na przykładzie prognoz wzrostu liczby osób w wieku 80 lat. Na początku drugiej dekady XXI wieku stanowili oni około 4% populacji Polski, a w połowie wieku będzie ich już ponad dwukrotnie więcej (10,4%). Dane Eurostatu i ONZ szacują ten przyrost na mniejszym poziomie – odpowiednio 9,6% i 8,6%. Eurostat prognozuje, że populacja 28 państw UE wzrośnie do 2050 roku do około 525 milionów (wzrost o 3,6%), z kolei w samej Polsce liczba ludności spadnie o 10%. Populacja osób, które liczą ponad 80 lat, zwiększy się w Polsce i UE o ponad 130%. W połowie XXI wieku szacowane obciążenie demograficzne, czyli relacja między osobami w wieku poprodukcyjnym (65 i więcej) odniesiona do 100 osób w wieku produkcyjnym, będzie wynosić w Polsce 53, a w UE 50. W tej chwili struktura demograficzna krajów UE wskazuje, że są w niej państwa, w których proces starzenia się społeczeństwa jest bardziej zaawansowany niż w Polsce. Niemniej w perspektywie do roku 2050 relacja ma się zmienić na stanowczo niekorzystną dla Polski. W połowie wieku Polska będzie wśród krajów o najbardziej zaawansowanym procesie starzenia się populacji. Z uwagi na wielkość mediany Polska znajdzie się w piątce najstarszych krajów Unii Europejskiej, zaś pod względem wielkości odsetka osób 65+ – na siódmej pozycji. Proces podwójnego starzenia, czyli udział w ogólnej liczbie populacji osób powyżej 80 lat, będzie jednak w Polsce wolniejszy. Wynikać to będzie z niższej jakości medycyny geriatrycznej w Polsce w porównaniu z innymi krajami UE.

Starzenie się Polaków, jak się przewiduje, będzie zróżnicowane regionalnie. W prognozie do 2040 roku proces ten ma być najsilniejszy w Polsce północno-wschodniej, tj. w województwach: podkarpackim, warmińsko-mazurskim oraz podlaskim. Z kolei najłagodniej proces ten będzie odczuwalny w województwach: mazowieckim, łódzkim oraz pomorskim. Regiony o najmłodszej projektowanej populacji to: pomorskie, wielkopolskie, mazowieckie i małopolskie. Wynikać ma to z silnego rynku pracy oraz zaplecza naukowo-badawczego i akademickiego. Najstarszymi regionami mają zaś być: opolskie, świętokrzyskie, podlaskie i łódzkie⁴⁹, na co poza wskaźnikiem urodzeń wpływają również migracje wewnątrz krajowe oraz zagraniczne. W przypadku migracji wewnętrznej utrzymuje się tendencja do wyjazdów młodych ludzi do dużych miast na studia, a następnie osiedlania się tam, podejmowania pracy i zakładania rodziny.

Polska może się zatem spodziewać w XXI wieku przede wszystkim spadku liczby ludności oraz zmian struktury wieku jej obywateli⁵⁰. Długotrwały spadek urodzeń, który ma miejsce w Polsce od dłuższego czasu, nie jest łatwy ani do zatrzymania, ani do odwrócenia. Jak podkreślają demografowie, proces takiej odbudowy demograficznej jest wynikiem konsekwentnych i długofalowych działań, a przede wszystkim powolnym procesem. Ujemny przyrost naturalny sprawi, że w I poł. XXI wieku liczba Polaków spadnie do niespełna

---

⁴⁸ People in the EU – population projections, Eurostat 2020. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/population-demography-migration-projections/population-projections-data>; Population on 1st January by age, sex and type of projection, 08.02.2021, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/proj_19np/default/table?lang=en; Population projections, OECD. Stat. <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=POP PROJ>, (dostęp: 20.02.2021).

⁴⁹ *Sytuacja demograficzna osób starszych...*

⁵⁰ *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2020 r.*, GUS, Warszawa 2021, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/ludnosc-stand-i-struktura-ludnosc-i-raz-ruch-naturalny-w-przekroju-terytorialnym-stand-niu-31-12-2020,6,29.html>, (dostęp: 20.02.2021).

34 milionów⁵¹. Jest to zmniejszenie populacji o ponad 4 miliony, tj. o 12%. Prognozy GUS-u mówią, że współczynnik dzietności w Polsce będzie nieznacznie wzrastał (w 2013 roku wynosił 1,26, a w 2019 –1,41), by w 2050 roku osiągnąć około 1,52. Poziom reprodukcji będzie daleki do zwykłej zastępowalności pokoleń (sytuacja gdy dwoje rodziców ma dwojkę dzieci). Prognoza, którą przygotowała ONZ, jest bardziej optymistyczna (nie uwzględnia aż takiego spadku dzietności kobiet jak GUS i przewiduje wolniejszy spadek umieralności mężczyzn). Mimo to ONZ również prognozuje, że w roku 2050 liczba ludności Polski będzie wynosiła nieco poniżej 34 mln osób. Najbardziej optymistyczne prognozy przedstawia Eurostat, który widzi Polskę w 2050 roku jako kraj liczący 34,7 mln⁵². W 2050 roku prawie 1/3 populacji będą stanowić osoby w wieku 65 lat i więcej (ich liczba wzrośnie o 5,4 miliona w porównaniu z rokiem 2013).

Proces starzenia się społeczeństwa rodzi szereg problemów natury społeczno-polityczno-gospodarczej⁵³. Rośnie bowiem liczba osób starszych, które będą wymagać wsparcia i opieki, a zmniejsza się liczba osób w wieku reprodukcyjnym. Towarzyszyć temu procesowi będą rosące koszty zabezpieczenia społecznego oraz opieki zdrowotnej, w tym długotrwałej opieki i leczenia geriatrycznego (domy opieki społecznej, opiekuni osób starszych, lekarze geriatrzy). Polscy decydenci, wobec zmniejszania się podaży pracy i utrudnienia w systemie zabezpieczenia społecznego wskutek wzrostu liczby i odsetka ludzi w starszym wieku, będą musieli podjąć konkretne działania na poziomie zarówno ogólnokrajowym, jak i regionalnym. Działania te winny stymulować rozwój gospodarczy, a przez to osiedlanie się młodych ludzi i zakładanie rodzin.

Zmiany są również kluczowe dla rynku pracy. W 2040 roku ogólny wskaźnik obciążenia, jak się przewiduje, będzie bardzo wysoki. Na 100 osób w wieku produkcyjnym będą przypadały aż 83 osoby w wieku nieprodukcyjnym, w tym ponad 2/3 będą stanowiły osoby w wieku emerytalnym. Z prognoz demograficznych GUS wynika, że w Polsce w 2050 roku udział osób w wieku produkcyjnym w populacji wyniesie 57%, w wieku powyżej 65 roku życia – aż 32,7%, natomiast w wieku przedprodukcyjnym – niecałe 11%. Podobne zjawisko ma miejsce na całym świecie. W Japonii w 2030 roku aż 30% obywateli będzie miało więcej niż 65 lat. Prawie co piąta osoba (19,4%) w Unii Europejskiej, czyli blisko 100 mln ludzi, ma 65 lat i więcej.

Przy zachowaniu bieżących trendów utrzymywanie systemu zabezpieczeń społecznych może przekroczyć możliwości rynku pracy i populacji osób w wieku produkcyjnym. Wyusza to na rządach poszczególnych państw walkę o utrzymanie aktywności zawodowej osób powyżej 50 roku życia. Proces starzenia się organizmu przebiega bardzo indywidualnie, stąd trudno jest jednoznacznie określić granicę wieku. Według wewnętrznego podziału starości WHO, za umowną granicę wieku, wyznaczającą stopniowe obniżanie się zdolności i sprawności, przyjęto 45 rok życia. Odpowiedzią na postępujący proces starzenia jest model zarządzania wiekiem jako stałym elementem strategii firm. Są to m.in. uzgodnione z pracownikami zmiany dotyczące czasu pracy, szkolenia dla wszystkich

---

⁵¹ I.E. Kotowska, *Zmiany demograficzne w Polsce – jakie wyzwania rozwojowe przyniosą?*, Fundacja im. S. Batorego, Warszawa 2021, s. 25. <https://www.batory.org.pl/publikacja/zmiany-demograficzne-w-polsce-jakie-wyzwania-rozwojowe-przyniosą/>, (dostęp: 20.02.2021).

⁵² EC, 2013, Baza Eurostat, <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>, (dostęp: 20.02.2021).

⁵³ A. Kólek, O. Sobolewski, *Demografia ...*; J. Hrynkiewicz, J. Witkowski, A. Potrykowska, *Sytuacja demograficzna...*

pracowników, ocena ergonomii stanowiska pracy z uwzględnieniem specyficznych wymogów związanych z obniżoną sprawnością starszych pracowników.

Zakończenie

Celem artykułu było ukazanie z perspektywy analizy systemowej wpływu zasobu, jakim jest ludność, na systemy, jakimi są UE oraz NATO, a także określenie sprzężeń zwrotnych, jakie wywołują dla całego systemu. Punktem wyjścia analizy był opis systemu, czyli funkcjonowania NATO i UE z perspektywy uwarunkowań międzynarodowych, oraz ich wpływu na cele stawiane przez obie organizacje.

Kluczowym zasobem systemu obu organizacji jest potencjał demograficzny. Drugim faktorem jest postępujący spadek liczby urodzeń oraz proces wydłużania się życia człowieka, zwany starzeniem się społeczeństwa. Według prognoz ONZ w 2050 roku osoby w wieku 65 i więcej mają stanowić ponad 20% społeczeństw świata, natomiast w UE w roku 2060 będzie ich 520 milionów, co będzie stanowić ponad 30% ogółu mieszkańców. Wydłużanie się ludzkiego życia to efekt (średnia spodziewana długość życia w UE to 81 lat) poprawy jego jakości oraz opieki zdrowotnej. Związane jest to również z postępem oraz upowszechnionym modelem państwa dobrobytu, niosącym wsparcie tzw. polityki socjalnej.

Proces starzenia społeczeństw, powiązany z niskim przyrostem naturalnym, ma kapitalny wpływ na politykę budżetową państw członkowskich NATO i UE na skutek tzw. obciążenia demograficznego. Relacja między liczbą osób w wieku poprodukcyjnym (65 lat i więcej) a liczbą osób w wieku produkcyjnym (18–65 lat) ma wynieść w 2050 roku w Polsce 100–53, a w UE 100–50. W przypadku utrzymywania się bieżących tendencji (również migracyjnych) oznacza to, że w ciągu niespełna pół wieku liczba mieszkańców Polski zmniejszy się z 38 do 34 milionów, zaś populacja Polaków zostanie zaliczona do grona najstarszych w UE.

Zasadniczym pytaniem pozostaje, jak dalece zmiana towarzysząca zasobowi, jakim jest potencjał ludnościowy, przełoży się na koherentność systemu, jego operatywność oraz osiąganie stawianych celów. Symulacje analizujące, jakie są możliwości ograniczenia obciążenia demograficznego, wskazują na konieczność przeprowadzenia reform, które by wymuszały finansowanie polityki socjalnej z podwyższenia podatków. Nie zmienia to faktu, że koszty państwa dobrobytu będą rosnąć i mogą wpłynąć na funkcjonowanie systemu w dwojaki sposób. Z jednej strony rosące koszty mogą skłaniać do przeprowadzenia bolesnych reform, przede wszystkim wydłużenia czasu pracy oraz zmniejszenia pakietu świadczeń polityki socjalnej, co z dużym prawdopodobieństwem spowoduje wstrząsy i protesty społeczne. Z drugiej strony będą wpływać bezpośrednio na ograniczone możliwości oddziaływania w wymiarze wyzwań polityki międzynarodowej. Wydatki na skutki globalnego ocieplenia oraz rosące koszty polityki socjalnej mogą znacząco utrudnić realizację ambitnych planów zwiększenia nakładów na bezpieczeństwo⁵⁴. W wymiarze bez-

---

⁵⁴ *Global Strategic Trends. The Future Starts Today*, Ministry of Defence, 2018, s. 212–218, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/771309/Global_Strategic_Trends_-_The_Future_Starts_Today.pdf, (dostęp: 20.02.2021).

pieczeństwa konieczna może się okazać budowa i integracja globalnej architektury bezpieczeństwa, polegająca na zawieraniu sojuszy, co obniżyłoby koszty samych działań. Przykładem tego jest sugerowana przez amerykański think tank Atlantic Council budowa Atlantic-Pacific Partnership, które umożliwi współpracę w ramach koordynowanej przez Pakt regionalnej sieci⁵⁵. Efektem integracji ma być stworzenie międzynarodowej sieci konsultacyjnej, która oprócz członków Paktu obejmie takie kraje, jak Australia, Japonia, Południowa Korea czy Nowa Zelandia (ponad 30 państw). W wymiarze gospodarczym zapewne widoczne będzie staranie, by uniknąć nawrotu do globalnej rywalizacji mocarstw w formacie USA–Chiny, a tym samym powstrzymanie się od wyniszczających wojen handlowych.

Bibliografia

- Amitsis G., *Challenging Statutory Pensions Reforms in an Aging Europe: Adequacy Versus Sustainability*, [w:] *Aging in European Societies*, pod red. C. Phellas, Springer Verlag, New York 2013.
- Anderson V., Johnson L., *Systems Thinking Basics: From Concepts to Causal Loops*. Waltham, Pegasus Communications, Massachusetts 1997.
- Atlantic Future Shaping a New Hemisphere for the 21st century: Africa, Europe and the Americas*, pod red. J. Bacaria, and L. Tarragona, Barcelona Center for International Affairs, 2016, http://www.atlanticfuture.eu/files/1898-Atlantic_Future_shaping_anewhemisphere_forthe2021st_century_Africa,EuropeandtheAmericas.pdf, (dostęp: 20.02.2021).
- Béraud-Sudreau L., Childs N., The US and its NATO allies: costs and value, „International Institute for Strategic Studies”, 09.07.2018, https://www.iiss.org/blogs/military_balance/2018/07/us-and-nato-allies-costs-and-value, (dostęp: 20.02.2021).
- Blocher J. W., *UNEXPECTED COMPETITION: A US Strategy to Keep its Central and Eastern European Allies as Allies in an Era of Great-Power Competition*, 2020, <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/unexpected-competition/>, (dostęp: 22.02.2021).
- Christandl B. and Muchitsch M., *Die EU auf dem Weg zur Verteidigungsunion?*, S&F Sicherheit und Frieden, Volume 36 (2018), Issue 4, s. 196–203.
- Coffey L. and Kochis D., NATO in the 21st Century: Preparing the Alliance for the Challenges of Today and Tomorrow, „The Heritage Foundation” SPECIAL REPORT No. 235. 10.08.2020. <https://www.heritage.org/defense/report/nato-the-21st-century-preparing-the-alliance-the-challenges-today-and-tomorrow>, (dostęp: 20.02.2021).
- Demographic Scenarios for the EU – Migration Population and Education*, pod red. W. Lutz, EUR 29739 EN, Luxembourg Publications Office of the European Union. <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/eur-scientific-and-technical-research-reports/demographic-scenarios-eu>, (dostęp: 22.02.2021).
- Dragan A., *Starzenie się społeczeństwa polskiego i jego skutki*, Kancelaria Senatu, BIURO ANALIZ I DOKUMENTACJI, Warszawa, kwiecień 2011. <https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senato-pracowania/15/plik/ot-601.pdf>, (dostęp: 20.02.2021).
- EC, 2020, Baza Eurostat, <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>, (dostęp: 20.02.2021).
- European Strategic Autonomy Actors, Issues, Conflicts of Interests*, pod red. B. Lippert, N. von Ondarza and V. Perthes, Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs, Berlin 2019.

⁵⁵ NATO 20/2020....

- The Evolution of population theory: a documentary sourcebook*, pod red. J. Overbeek, Greenwood Press, Westport 1977.
- France's Macron pushes for 'true European army', „BBC News”, 6.11.2018, news/world-europe-46108633, (dostęp: 20.02.2021).
- Global Strategic Trends. The Future Starts Today, Ministry of Defence, 2018, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/771309/Global_Strategic_Trends_-_The_Future_Starts_Today.pdf, (dostęp: 20.02.2021).
- High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, EU-China – A strategic outlook, European Commission, 2019, <https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/-communication-eu-china-a-strategic-outlook.pdf>, (dostęp: 20.02.2021).
- Holzer J. Z., *Demografia*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2003.
- Hryniewicz J., Witkowski J., Potrykowska A., *Sytuacja demograficzna Polski jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej*, Wyd. Rządowej Rady Ludnościowej, Warszawa 2018.
- Ironclad: Forging a New Future for America's Alliances*, pod red. M. Green, Center for Strategic and International Studies, Washington 2019.
- Joint Declaration on EU–NATO Cooperation, NATO Press Release, 10.07.2018, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_156626.html, (dostęp: 12.02.2021).
- Kolek A., Sobolewski O., *Demografia – największe wyzwanie tej dekady*, Ekspertyza Instytutu Emerytalnego, Warszawa 2021.
- Kotowska I.E., *Zmiany demograficzne w Polsce – jakie wyzwania rozwojowe przyniosą?*, Fundacja im. S. Batorego, Warszawa 2021, <https://www.batory.org.pl/publikacja/zmiany-demograficzne-w-polsce-jakie-wyzwania-rozwojowe-przyniosą/>, (dostęp: 20.02.2021).
- London Declaration. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in London 3–4 December 2019, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_171584.htm?selectedLocale=en/, (dostęp: 20.02.2021).
- Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2020 r.*, GUS, Warszawa 2021, s. 8–12. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/ludnosc-stan-i-struktura-ludnosc-i-raz-ruch-naturalny-w-przekroju-terytorialnym-stan-w-dniu-3-1-12-2020,6,29.html>, (dostęp: 30.01.2022).
- Lutz W., O'Neill B. C., Scherbov S., *Europe's Population at a Turning Point*, „Science”, Vol. 299, 28 March 2003, s. 1991–1992. <https://science.sciencemag.org/content/299/5615/1991>, (dostęp: 20.02.2021).
- Mahneken T. G., *Forging the tools of 21st century great power competition*, The Center for Strategic and Budgetary Assessments, Washington 2020 https://csbaonline.org/uploads/documents/GPC_Final_Report_Web.pdf, (dostęp: 12.02.2021).
- Meadows D. H., *Thinking in Systems: A Primer*, Chelsea Green Publishing, Vermont 2008.
- Meadows D. H., Meadows D. L., Randers J., Behrens W., *The Limits to Growth: A report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*, A Potomac Associates book, 1972, <https://www.dartmouth.edu/library/digital/publishing/meadows/ltg/?mswitch-redir=classic>, (dostęp: 20.02.2021).
- Milek M., Wilk-Jakubowski G., *Stan realizacji polityki społecznej w XXI wieku*, Interdyscyplinarne Studia Humanistyczne, Kielce 2009.
- NATO 20/2020. Twenty bold ideas to reimagine the Alliance after the 2020 US election*, pod red. Ch. Skaluba, C. Rodihan, G. Doyle, <https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2020/10/NATO-20-2020-Twenty-bold-ideas-to-reimagine-the-alliance-after-the-2020-US-election.pdf>, (dostęp: 20.02.2021).
- Okólski M., *Demografia. Podstawowe pojęcia, procesy i teorie w encyklopedycznym zarysie*, Scholar, Warszawa 2005.

- People in the EU – population projections, Eurostat 2020. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/population-demography-migration-projections/population-projections-data>, (dostęp: 20.02.2021).
- Population Data. Department of Economic and Social Affairs, United Nations, 2019, <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, (dostęp: 20.02.2021).
- Population on 1st January by age, sex and type of projection, 08.02.2021, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/proj_19np/default/table?lang=en, (dostęp: 20.02.2021).
- Population projections, OECD. Stat. <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=POP PROJ>, (dostęp: 20.02.2021).
- Prognoza wpływów i wydatków funduszu emerytalnego do 2080 roku*, Zakład Ubezpieczeń Społecznych, Warszawa 2019.
- Rede von Bundeskanzlerin Merkel vor dem Europäischen Parlament am 13. November 2018 in Straßburg, <https://www.bundestkanzlerin.de/bkin-de/aktuelles/rede-von-bundestkanzlerin-merkel-vor-dem-europaeischen-parlament-am-13-november-2018-in-strassburg-1549538>, (dostęp: 30.01.2021).
- Reflection Paper on the Future of European Defence (2025), European Commission, 7.06.2017, EN/TXT/?uri=CELEX:52017DC0315, (dostęp: 30.01.2021).
- Sanchez-Romero M. et al., *Welfare state winners and losers in ageing societies*, „Yearbook of Population Research”, Vienna 2019 (Vol. 17), s. 9–36, <https://www.oew.ac.at/vid/publications/serial-publications/vienna-yearbook-of-population-research/vypr-2019-vol-17/>, (dostęp: 30.01.2021).
- Serfaty S., *Moving into a Post-Western World*, „The Washington Quarterly”, 34:2, s. 7–23. https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/publication/twq11spring-serfaty.pdf, (dostęp: 22.02.2021).
- Sobotka T., Zeman K., European Demographic Data Sheet 2020. </en/vid/data/demographic-data-sheets/european-demographic-data-sheet-2020>, (dostęp: 22.02.2021).
- Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności Polski w świetle prognozy na lata 2014–2050*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2014.
- Tracz-Dral J., *Starzenie się ludności w Unii Europejskiej – stan obecny i prognoza*, Kancelaria Senatu, BIURO ANALIZ I DOKUMENTACJI, Warszawa, 2018, www.senat.gov.pl > senatopracowania > plik > ot-66, (dostęp: 12.02.2021).
- Treaty of Lisbon (Article 42(7)). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12008M042>, (dostęp: 12.02.2021).
- World Population Prospects. The 2000 Revision, United Nations, New York <https://www.un.org/press/en/2001/dev2292.doc.htm>, (dostęp: 12.02.2021).
- Żaryn S., *Fighting Talk: Russian Propaganda in Poland*, Center for European Policy Analysis, March 27, 2020, <https://www.cepa.org/fightingtalk>, (dostęp: 20.02.2021).

Przemysław Łukasik, absolwent historii i stosunków międzynarodowych na Uniwersytecie Jagiellońskim, doktor nauk politycznych i adiunkt w Katedrze Stosunków Międzynarodowych i Studiów Obszarowych Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Uczestniczy w pracach zespołów badawczych: *History, Past and the Conflict* oraz *Italian Studies*, specjalista w zakresie stosunków transatlantyckich, stosunków niemiecko-amerykańskich oraz polityki pamięci. Członek Polskiego Towarzystwa Studiów Międzynarodowych oraz Polskiego Towarzystwa Geopolitycznego. Najważniejsze publikacje jego autorstwa: *Antyamerykanizm w Niemczech*, Kraków 2018; *Stany Zjednoczone i Wielka Wojna*, Zabrze–Tarnowskie Góry 2018; *Europe and America in the mirror. Culture, Economy and History*, pod red. P. Łukasik, M. Arnold, Kraków 2012.